

реформи децентралізації в Україні особливо гостро постає питання залучення молоді до прийняття політичних рішень, адже все більшою проблемою для малочисельних територіальних громад стає міграція молоді до економічно розвинених регіонів чи інших держав. Тому створення сприятливих умов для розвитку молодіжного потенціалу в Україні має відбуватися на загальнодержавному рівні та на муніципальному рівні. Система залучення молоді до управління на місцях має формувати на добровільній основі, без примусу зверху чи вказівок старших поколінь. Діяльність таких молодіжних організацій буде ефективною тільки за умови самостійності, створення поля для ініціативності та реалізації плану щодо розвитку своєї громади. Молодь має бути повноправним, а не номінальним учасником політичного процесу та розуміти всю відповідальність за прийняті рішення. Участь молоді в прийнятті управлінських рішень на місцях може бути реалізована через різного роду громадські організації, молодіжні ради чи муніципальні парламенти, молодіжних омбудсменів і т.д. Проте, щоб така участь мала позитивний результат, має бути розроблена чітка стратегія розвитку політичної культури та освіти молоді, виховання почуття територіального патріотизму та прагнення до реалізації своїх прав та обов'язків.

1.4 Роль волонтерства у сприянні демократичним процесам в Україні

Віра Ярошенко, Анна Сухорукова

У даному дослідженні студентське волонтерство визначається одним з компонентів інституту демократичної громадянськості. Важлива роль діяльнісного механізму формування громадянськості студентів-волонтерів підтверджується у процесі залучення їх до вирішення загальнонаціональних проблем. Ефективність комплексної діялісно-корекційної освітньої системи авторського проекту «Демократична освіта» для сприяння його громадсько – компетентнісним практикам підтверджується за результатами участі у реалізації проекту з попередження бездоглядності підлітків командою студентського волонтерства.

Залучення до волонтерської діяльності студентів визначено потужним стимулом для формування в молодому поколінні майбутніх громадян активної і відповідальної продержавницької позиції. **Пропонуються рекомендації щодо ефективності подальшого розвитку партнерської співпраці у політичній взаємодії держави і суспільства**

Студенти-волонтери – агенти становлення інституту демократичної громадянськості. За останні роки (2014–2020 рр) в Україні виразно проявилися за діяльнісним принципом (конкретними діями) громадяни, яких можна вважати агентами інституціоналізації демократичної громадянськості – свідомою активною частиною громадянського суспільства. Це добровільні громадські організації, об'єднання, а також окремі громадяни-активісти, серед яких *студенти-волонтери*. Студентів-волонтерів ми визначили агентами становлення інституту демократичної громадянськості та суб'єктами вивчення у нашому дослідженні.

Збільшення та загострення соціальних проблем в Україні в умовах збройного конфлікту на сході, соціальна ізоляція в умовах пандемії COVID-19 та недостатня спроможність влади вирішити ці проблеми, зокрема у частині забезпечення прав дітей, актуалізують наукові дослідження інноваційних практик партнерської співпраці волонтерів з владою у попередженні бездоглядності підлітків, які здебільшого ігнорують режим самоізоляції та попередження захворювання небезпечним вірусом і стають тому джерелом його розповсюдження. Інноваційна практика партнерської співпраці студентів-волонтерів з владою у попередженні зростання числа бездоглядних підлітків сприяє, по-перше, підвищенню ефективності соціальної політики в галузі забезпечення прав дітей, а, по-друге, визначає студентське волонтерство одним із суб'єктів інституту демократичної громадянськості.

Згідно інституційного підходу, волонтерство є компонентом інституту демократичної громадянськості і має всі ознаки функціонального інституту – базується на принципах цілісності, органічної солідарності, поєднанні об'єктивного і суб'єктивного і включає в свою структуру волонтерські спільноти різних організаційних форм, волонтерські практики як

соціальну взаємодію з метою досягнення конструктивного результату. В. О. Сухомлинський під «громадянськістю» розумів «складне соціально-психологічне явище, в якому органічно поєднуються інтелектуальний, емоційний, вольовий та практичний аспекти життєдіяльності людини як творця матеріальних і духовних цінностей суспільства»⁹⁰.

Авторка визначає «Інститут демократичної громадянськості» як конструктивну якісну частину громадянського суспільства, яка організована на об'єднанні свідомих активних компетентних національно-патріотичних громадян з високим рівнем політичної культури у політико – відповідальній співпраці з державною владою»⁹¹. Тобто, ми аналізуємо студентське волонтерство в контексті соціального виховання, як форму самоорганізації студентів, основна мета якої – у співпраці з владою попередити зростання бездоглядності підлітків.

Громадянськість є тією характеристикою ціннісного ядра українства, яка стає рушієм суспільного розвитку і виразно проявляється у відповідальні випробувальні часи історичного розвитку. Відповідальні випробувальні часи для України в останні роки позначилися значним переліком серйозних проблем, серед яких – зростання бездоглядності підлітків.

Методи дослідження. Використання міждисциплінарного, нормативного, статистичного, порівняльного методів дослідження, інституційного та діяльнісного підходів, анкетування і узагальнення власного досвіду реалізації проекту «Діти нашого двору» забезпечили виконання мети даної роботи: виявити роль діяльнісних механізмів у формуванні громадянськості студентської молоді у процесі інноваційної практики волонтерської співпраці з владою по попередженню бездоглядності підлітків.

Аналіз наукової літератури теми волонтерського руху. Волонтерство як інститут громадянського суспільства

---

⁹⁰ Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Москва: Мол. гвардия, 1971. 336 с.

⁹¹ Ярошенко В. М. Вплив мережевої комунікації на становлення інституту демократичної громадянськості в Україні. Наукові праці: Чорноморського нац. ун-ту ім. Петра Могили. Сер. Політологія, 2019. Т. 297. Вип. 285. С. 58–64.

є предметом наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, таких як М. Бітман, О. Гордилова, М. Кабелкова, Т. Керц, Д. Уілкінсон та ін. Питання щодо волонтерської діяльності та окремих аспектів державної політики у цій сфері розглядали українські та зарубіжні дослідники, такі як І. Білич, Я. Буздуган, Н. Гарфлетт, Н. Івченко, Т. Лях, Н. Оккенден, К. Сидоренко, Р. Хатчісон та ін. Багаторічний досвід волонтерства проаналізовано у роботах науковців З. Бондаренко, Р. Вайноли, А. Капської, О. Караман, Н. Комарової, В. Кратінової, Н. Ларіонової, А. Пауела, Д. Сміта, О. Песоцької, С. Харченко та ін.

Розвиток волонтерського руху розглядається в контексті розвитку громадського суспільства в Україні, змін у матриці політичної культури та моделі політичної поведінки українців.

Визнаючи важливість та наукову цінність наявних досліджень, необхідно констатувати, що аналіз наукової літератури засвідчив відсутність цілісних теоретико-методичних уявлень щодо волонтерської діяльності як інституту демократичної громадянськості, який відображає місце в системі відносин держави та суспільства. Це обумовило вибір теми даного дослідження.

Ознаки волонтерства. Слово «волонтер» почало використовуватися у французькій мові з 1606 р. і означало людей, які добровільно стали солдатами, та тих, хто служив у різних підрозділах⁹². Можна припустити його давніше походження з латинської. Волонтер (від лат. «voluntarius» – воля, бажання, від англ. «voluntary» – добровільний, доброволець, йти добровільно) – це особа, яка за власним бажанням допомагає іншим. Найголовнішою ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка є корисною людям і суспільству загалом. У Законі України «Про волонтерську діяльність», визначено поняття «волонтер» наступним чином: волонтери – це фізичні особи – найактивніші представники різних груп населення, які на добровільних засадах здійснюють благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність шляхом надання

---

⁹² Lexis. P. Dictionnaire de la langue française. Larousse, 1993. P. 2027.

волонтерської допомоги, яка має корисний характер для суспільства та держави⁹³.

Визнання державою важливості та потреби у волонтерській праці в Україні. Визнання державою важливості та потреби у волонтерській праці в Україні підтвердилось у законодавчих документах: Закони України «Про волонтерський рух» (2006 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про загальну державну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки» (2003 р.), «Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» (2003 р.) та ін. Державою задекларовано, що підтримка і сприяння розвитку волонтерства є одним із основних напрямів державної політики у сфері соціальної роботи з дітьми і молоддю. Закон України від 21.06.2001 року № 2558 III «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю». В 2003 році Кабінетом Міністрів України утворено Координаційну раду з питань розвитку та підтримки волонтерського руху (розпорядження Кабінету Міністру України від 23.04.2003 року № 225-р. «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху»). Визначення терміну «волонтер», легітимізованого права волонтерів на їх залучення до надання соціальних послуг відображено у положенні, затвердженому Кабінетом Міністрів України, що регулює цю діяльність і передбачає право суб'єктів, які надають соціальні послуги, залучати волонтерів на договірних засадах для виконання цієї роботи (Закон України від 19.06.2003 року № 966 IV «Про соціальні послуги»).

Принципи волонтерської діяльності

Волонтерська діяльність базується на відповідних принципах, основоположними з яких є конституційні. Принципи волонтерської діяльності поділяються на:

- а) ті, що визначені в міжнародних нормативно-правових актах та прийняті міжнародною спільнотою;
- б) ті, що закріплені в Конституції України;
- в) ті, що є головними в цій сфері;

---

⁹³ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> 11 (дата звернення: 07.10.2020).

г) ті, що визначають спрямованість напрямів волонтерської діяльності.

Відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 р. та Міжнародної конвенції про права дитини 1989 р. було прийнято **Всесвітню декларацію волонтерів**, яка визначила **основоположні міжнародні принципи діяльності волонтерів та волонтерських організацій, зокрема:**

- визнання права на об'єднання всіх людей: чоловіків, жінок, дітей, незалежно від їх расової та релігійної приналежності, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища;
- надання взаємної допомоги, безкорисливих послуг особисто чи організовано;
- визнання рівності колективних та індивідуальних потреб;
- ставлення собі за мету перетворити волонтерство в засіб набуття нових знань та навичок, удосконалення здібностей, стимулюючи для цього ініціативу й творчість людей, надаючи можливість кожному бути творцем, а не користувачем;
- стимулювання почуття відповідальності, заохочення колективної та міжнародної солідарності.

Другу групу принципів волонтерської діяльності становлять принципи, що визначені нормами Конституції України. Так, до **конституційних принципів волонтерської діяльності** варто віднести такі: верховенство права; законність; рівність усіх людей у своїх правах; гуманізм; демократизм; пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; доступність для кожного громадянина всіх форм і типів послуг, що надає держава; захист прав людини; повага до особистості; забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права на повагу до гідності, особисте життя та ін.

Ці конституційні принципи загальноновизнані та відомі, закріплені в Законі, який має найвищу юридичну силу, – Конституції України.

Третьою групою принципів волонтерської діяльності є **галузеві принципи**, тобто основоположні ідеї та закономірності, що визначають діяльність волонтерів і волонтерських організацій безпосередньо у всій сфері волонтерської діяльності. Головним галузевим нормативно-правовим актом у зазначеній

галузі є Закон України «Про волонтерську діяльність», яким визначено такі принципи волонтерської діяльності: 1) законність; 2) гуманність; 3) рівність; 4) добровільність; 5) безоплатність; 6) безкорисливість; 7) неприбутковість.

Звичайно, **система галузевих принципів може і повинна бути доповнена такими принципами:**

- а) адресність та індивідуальність підходу;
- б) доступність та відкритість;
- в) добровільність вибору отримання чи відмови від надання волонтерських послуг;
- г) комплексність;
- д) соціальна справедливість;
- е) забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають волонтерські послуги;
- є) дотримання суб'єктами, що надають волонтерські послуги, етичних норм і правил.

Останню групу принципів волонтерської діяльності становлять принципи, що визначають спрямованість волонтерської діяльності. До цієї групи інституційних принципів належать такі:

- 1) самоврядування (автономне функціонування волонтерської організації);
- 2) повага і неупереджене ставлення до осіб, які потребують волонтерської допомоги;
- 3) сприяння діяльності груп взаємодопомоги за принципом «рівний-рівному»;
- 4) територіальність (надання допомоги за територіальним принципом);
- 5) партнерство органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства;
- 6) свобода договору;
- 7) сумлінність волонтера;
- 8) професіоналізм у вирішенні соціальних завдань;
- 9) спрямованість на ефективний результат діяльності;
- 10) альтруїзм;
- 11) милосердя;
- 12) самовідданість.

Отже, принципи волонтерської діяльності – це основні вихідні положення (головні ідеї) та закономірності, закладені в основу виду діяльності, які визначають засади надання та/чи здійснення безкорисливих, соціально спрямованих робіт/послуг волонтерами та/чи волонтерськими організаціями.

Сприяння волонтерській діяльності та іншим формам громадської активності визначено стратегічним пріоритетом державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 року № 212/2012 та Конституції України.

Відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні, що регулюються Законом України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI містять ряд обмежень для розвитку волонтерської діяльності в Україні, в тому числі в частині набуття статусу «волонтерська організація», визначення повноважного центрального органу виконавчої влади у сфері волонтерської діяльності, обмеження за віком щодо участі фізичних осіб у волонтерській діяльності, покладення зобов'язань щодо обов'язкового страхування волонтерів та інші обмеження.

Згідно з законом, волонтерською діяльністю визнається будь-яка соціально, суспільно корисна, неприбуткова та вмотивована діяльність, що здійснюється шляхом виконання робіт, надання послуг фізичним, юридичним особам та суспільству в цілому. Не є волонтерською соціально, суспільно корисна, неприбуткова діяльність, що має одноразовий чи випадковий характер або здійснюється на підставі родинних чи дружніх стосунків.

Також закон дає змогу визначити організаційні та правові засади здійснення волонтерської діяльності та розвитку волонтерського руху в Україні. Зокрема – основні напрями волонтерської діяльності, особливості правового статусу волонтерів та джерела фінансування волонтерських організацій.

Законом передбачається визначення форм державної підтримки волонтерської діяльності – надання правової, організа-

ційної, методичної, інформаційної допомоги волонтерам та волонтерським організаціям. Водночас забороняється втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у діяльність волонтерів та волонтерських організацій.

Співпраця волонтерів та волонтерських організацій з соціальними службами, громадськими організаціями

Волонтерські організації (об'єднання), волонтери, які бажають провадити діяльність з метою надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, звертаються до соціальної служби з відповідною пропозицією.

У разі отримання згоди на співпрацю з соціальною службою волонтерська організація (об'єднання), волонтер і керівник соціальної служби укладають відповідний договір.

Договір про співпрацю з надання соціальних послуг укладається не менш як на три місяці. У договорі визначаються права, обов'язки та відповідальність сторін, перелік соціальних послуг, які надаватимуться.

Договір про співпрацю з надання соціальних послуг може бути розірвано в односторонньому порядку у разі, якщо:

- волонтерська організація (об'єднання), волонтер відмовилися провадити волонтерську діяльність;
- соціальна служба отримала скарги від осіб, яким волонтери надають допомогу.

Соціальна служба:

- надає волонтерській організації (об'єднанню), волонтерів необхідну інформацію щодо можливої співпраці у сфері надання соціальних послуг;
- за потреби забезпечує волонтерські організації (об'єднання), волонтерів роботою, що буде відповідати їх бажанням та можливостям;
- надає волонтерській організації (об'єднанню), волонтерам всебічну допомогу і підтримку у провадженні їх діяльності;
- контролює діяльність волонтерських організацій (об'єднань), волонтерів у сфері надання соціальних послуг.

Соціальна служба може застосовувати заходи щодо заохочення діяльності волонтерських організацій (об'єднань), волонтерів.

Волонтерські організації (об'єднання), волонтери під час провадження своєї діяльності можуть залучатися до здійснення заходів, розроблених і затверджених **Координаційною радою з питань розвитку та підтримки волонтерського руху**.

Волонтерські організації (об'єднання), волонтери під час провадження своєї діяльності співпрацюють із підприємствами, установами, громадськими, благодійними та релігійними організаціями.

Координацію волонтерської діяльності здійснює Міністерство соціальної політики.

Волонтерська діяльність в Україні на сучасному етапі. Молодіжне волонтерство в Україні

В Україні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали у цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, доброчинцями, добровольцями тощо. Настали нові часи і по-іншому стали називати таких людей – волонтери. Волонтерський рух є одним із ефективних засобів соціальної роботи з населенням в Україні. Нині у системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді волонтерів у чотири рази більше, ніж власне соціальних працівників, що дозволяє державі тільки на роботі соціальних волонтерів щороку економити близько 200 мільйонів гривень.

В Україні перші волонтери з'явилися в 1992 р. Це були представники Корпусу миру США, котрі працювали у двох напрямках: економічний розвиток та навчання англійській мові. Згодом українці подібну діяльність підтримали і вона набула статусу національної. Так, в Україні було зареєстровано перший Всеукраїнський суспільний центр «Волонтер», найактивнішими учасниками якого стали студенти та старшокласники. Одна з українських волонтерських організацій «Альтернатива В», була заснована ще 1992 року. Основними напрямками діяльності є: організація та проведення міжнародних волонтерських таборів на території України, координація міжнародних волонтерських обмінів.

Найпопулярніші види діяльності – надання соціальної допомоги дітям та молоді (соціально малозахищеним і тим, хто має обмежені фізичні можливості). А ще – просвітницька робо-

та серед усіх верств населення (за здоровий спосіб життя, щодо захисту навколишнього середовища та прав людини, за гендерну рівність), організація культурних, спортивних та розважальних заходів. Волонтери чергують на «телефонах довіри», проводять рейди «Діти вулиці», допомагають розв'язувати проблеми кризових сімей.

Волонтерський рух допомоги українським військовикам. В Україні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали у цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, доброчинцями, добровольцями тощо, а з кінця ХХ століття – волонтерами.

Перший потужний сплеск волонтерства в Україні був пов'язаний із чемпіонатом Європи з футболу 2012 року. Наступний сплеск, спричинений подіями Євромайдану та війною на сході України, мав безпрецедентний масштаб і сягнув максимуму 2014 року. Крім того, українські волонтери займаються просвітництвом, профілактикою шкідливих звичок та негативних соціальних явищ, організацією дозвілля дітей та молоді, соціально-правовим захистом нужденних та різноманітною іншою роботою.

Роль волонтерства у соціальній сфері визнана на державному рівні, що знаходить підтвердження в окремих законодавчих документах, зокрема у законах України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», в яких добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна.

Останнім часом волонтерський рух в Україні виходить на іншу ланку. Волонтерські та благодійні організації професійно розвинулися в напрямку роботи з волонтерами та пропонують програми в яких передбачені різні етапи роботи з кожним волонтером індивідуально, починаючи з прийому волонтерів, визначення ролі та діяльності, формулювання цілі, завдання та критеріїв успіху діяльності, підготовки та супервізії волонтерів. Варто зазначити, що тепер волонтерство не розглядається, як виключно альтруїстичний намір волевиявлення, все частіше волонтерство розглядається, як засіб для розвитку, соціалізації, позиціонування, впливу та отримання нових знань, знайомств та навичок.

З початком військового конфлікту в різних регіонах України та антитерористичної операції на сході України у 2014 році в Україні виник волонтерський рух, який має на меті:

- допомогу українським бійцям в отриманні сучасного обмундирування, амуніції, технічних засобів, транспорту тощо;
- допомогу внутрішньо переміщеним особам, які вимушено залишили свої домівки у Криму та на Донбасі, у пошуку житла, допомогу речами першої необхідності, їжею та одягом.

Серед волонтерських організацій, які допомагають українським військовим, найвідомішими та найпотужнішими є «Народний проект», «Народний тил», «Повернись живим», «Армія SOS», «Крила Фенікса», «Combat-UA», Волонтерська сотня «Україна – Світ», «Сестри перемоги», Центр «Миротворець», «Волонтерська група Романа Доніка» та низка інших.

До найвідоміших волонтерських організацій, які допомагають переселенцям, належить «Станція Харків» (м. Харків).

Волонтерський рух, пов'язаний із війною на сході України, отримав велике суспільне та державне визнання, яке проявилось в високих рейтингах довіри, державних та недержавних нагородах, перейменуваннях вулиць тощо. Деякі волонтери увійшли у владні структури.

Рух також має потужне крило на всій території України, яке допомагає вимушеним переселенцям із Криму та Донбасу.

Основними напрямками роботи даного волонтерського руху є:

- збір і доставка в зону АТО різноманітних ресурсів (харчі, ліки, одяг, амуніція, автотранспорт, військові прилади), ремонт та вдосконалення техніки тощо;
- медична допомога постраждалим від бойових дій, оснащення госпіталей та лікарень;
- допомога переселенцям із Криму та зони АТО (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація в новому місці та соціумі);
- пошук зниклих безвісти та робота з визволення полонених.

Ведеться й діяльність в інших напрямках – зокрема різноманітна допомога сім'ям учасників АТО.

Отже, волонтерська діяльність з давніх-давен була притаманна українському народу. Історія добродійства в Україні

налічує більше ніж 100 років. На українських теренах завжди були люди, які безкоштовно давали допомогу хворим та нужденним.

Рівень уваги волонтерству в країні засвідчує рівень розвитку в ній громадянського суспільства як сфери соціальних відносин та громадської участі людей в житті суспільства на противагу діям держави чи економіки.

Сприяння волонтерській діяльності та іншим формам громадської активності визначено стратегічним пріоритетом державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

Волонтерські організації та волонтери можуть під час проведення своєї діяльності співпрацювати із соціальними службами, підприємствами, установами, громадськими, благодійними та релігійними організаціями.

Саме приклад такої співпраці наводимо в даному дослідженні.

Студентське волонтерство у проекті «Діти нашого двору». У нашому дослідженні студентське волонтерство визначається поєднанням навчання з волонтерською діяльністю. Характерною відмінністю студентського волонтерства є можливість студентської молоді за допомогою теоретичних знань визначити попередньо важливість проблеми, яка потребує їх волонтерської участі та розробити методіку найбільш конструктивного її вирішення.

Етапи дослідження Етапи нашого дослідження розділилися на чотири: Перший етап – здобуття теоретичних знань і на їх основі визначення соціальних проблем, які вирішуються у межах реалізації соціальної політики державою, терміни: перший семестр 2015–2016, 2016–2017, 2017–2018 і 2018–2019 рр. Другий етап – визначення соціальних проблем, які потребують інноваційних технологій для їх якнайшвидшого вирішення, терміни: другий семестр 2015–2016, 2016–2017, 2017–2018 і 2018–2019 рр. Третій етап – розробка соціальних проектів та узгодження з місцевою владою щодо їх спільної партнерської реалізації, термін: другий семестр 2015–2016, 2016–2017, 2017–2018 і 2018–2019 рр.

Четвертий етап – реалізація інноваційних проектів та оцінка їх ефективності, термін: літні канікули між навчальними

роками: 2015–2016, 2016–2017, 2017–2018 і 2018–2019 рр. Учасниками дослідження визначилися 76 студентів спеціальностей «Політологія» та «Соціальна робота» 1, 2, 3 і 4 курсів МНУ ім. В. О. Сухомлинського, які протягом першого семестру 2015–2016 року, вивчаючи курси навчальних дисциплін «Волонтерство у соціальній роботі», «Соціальна політика», «Історія соціальної роботи», «Теорії соціальної роботи», «Практикум у соціальній роботі», «Демократична освіта», «Методика наукових досліджень», «Соціальні технології», «Інноваційні технології соціальної роботи», «Технології соціальної експертизи», «Технології соціального проектування», «Мас Медіа і політика» засвоюючи навчальний матеріал, у розділах «Самостійна робота» опрацьовували завдання прикладного змісту – аналізу реалізації соціальної політики, використовуючи методи аналізу матеріалів у засобах масової інформації, офіційних сайтах соціальних служб, соціальних мережах, методом опитування мешканців міста Миколаєва, а також аналізом графіті на різних об'єктах споруд міста.

За результатами першого етапу здобуття теоретичних знань і на їх основі визначення соціальних проблем, які вирішуються у межах реалізації соціальної політики державою виявилися соціальні проблеми переміщених осіб із зони збройного конфлікту на сході країни, проблеми зайнятості населення, проблеми наркоманії, сімейне насильство та збільшення кількості дітей без батьківського піклування. Другий етап дослідження був присвячений визначенню соціальних проблем, які потребують інноваційних технологій для їх якнайшвидшого вирішення.

Такими проблемами були визначені проблеми порушення прав дітей в частині бездоглядності та збільшення кількості дітей без батьківського піклування, утримання та виховання яких здійснюється в інтернатних закладах. Детальний аналіз цієї проблеми і перспективу виховання дітей в інтернатних закладах був обговорений на спільному засіданні студентського активу волонтерів.

Зокрема, в Україні налічується понад 700 інтернатних закладів для дітей. Ці інституції належать до відання трьох міністерств: Міністерства охорони здоров'я (38 закладів),

Міністерства освіти і науки (563 заклади) та Міністерства соціальної політики (117 закладів).

У системі МОЗ живуть і виховуються найменші дітки, у системі Мінсоцполітики – діти з інвалідністю. Найбільша кількість інтернатних закладів та дітей в них – у системі Міністерства освіти і науки. За останніми даними, в Україні 1,4% дитячого населення перебувають в інтернатах. В одному закладі, як правило, живуть та виховуються від 100 до 300 дітей. 17,2% дітей, які перебувають в інтернатах, мешкають більше як по 9 осіб у кімнаті. В Австрії, Норвегії – 0,1% дітей в інтернатах, у Польщі, Болгарії, Румунії, Молдові – 0,5% дітей в інституціях.

В одному закладі мешкає 6–12 дітей. В різних областях України співвідношення дітей в інституціях різні. Якщо у Київській області лише 0,66% дітей живуть і виховуються в інтернатних закладах, то в Житомирській – вже 1,3%, а в деяких областях цей показник перевищує 2%. Ці дані свідчать: є інтернатні заклади – будуть у них діти. Якщо на території громади є інтернат для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, – знайдеться багато дітей з такими порушеннями. Якщо є санаторна школа-інтернат для дітей з легеневиими захворюваннями – знайдуться й діти з такими захворюваннями. Держава витрачає на інтернатні заклади мільярди гривень.

Проте абсолютна більшість цих коштів йде не на речі чи продукти для дітей – а на утримання будівель та оплату роботи персоналу. У 2016 році на інтернатні заклади було виділено 7 мільярдів гривень, у 2017 – 8 мільярдів гривень. Ще 250 мільйонів у 2016 році і 234 мільйонів у 2017 році надійшло від благодійників. З цієї суми 80% було витрачено на оплату комунальних послуг величезних споруд та заробітної плати співробітникам інтернатів. В інтернатах працюють переважно 46% – технічний і адміністративний персонал, 54% – вихователі та вчителі.

Є діти, які перебувають в інтернатних закладах понад 10 років. За цей час їхні особистісні зв'язки з батьками руйнуються. Часто діти-вихованці інтернатів виростають непідготовленими до самостійного життя, не мають необхідних соціальних умінь та навичок. Успішно реалізуються в житті менше 10% випускників інтернатних закладів. Адже середовище інтернатного

закладу не сприяє формуванню в дитини здатності вибудувати стосунки протягом життя – і це становить пряму загрозу при створенні власної сім'ї. Дослідження свідчать, що діти матерів, які у дитинстві виховувались в інтернаті, ризикують також опинитися в інституційному закладі: інтернатна модель виховання є звичною моделлю для таких батьків.

Одне з досліджень показало, що:

- близько 20% випускників інтернатів мають судимість;
- 14% займаються проституцією;
- 10% протягом двох років після випуску чинять самогубство;
- лише 10% випускників повністю інтегруються у суспільство.

Вихованці інтернатів мають труднощі у спілкуванні, відстають у когнітивному, емоційному розвитку від своїх однолітків, які зростають в сім'ях. Ось як впливають інтернати та дитбудинки на дітей раннього віку:

- 55% мають затримку загальних моторних навичок;
- 40% – затримку розвитку дрібної моторики;
- 32% – затримку розумового розвитку;
- 43% – затримку мовного розвитку;
- 28% – затримку емоційного розвитку;
- 44% дітей мають затримку одразу за трьома і більше показниками.

Більшість інституцій є закритими системами, усередині яких часто відбувається насильство. Сім'я – це природне захисне середовище для дитини, у родині кожна дитина – особистість. В інституції особистість втрачається, розчиняється в колективі⁹⁴.

Отже, студенти проблему бездоглядності підлітків визначили пріоритетною для можливої їх волонтерської участі у виробленні стратегії її звуження шляхом створення і реалізації ними соціального проекту попередження потрапляння дітей до інтернатних закладів.

Третій етап дослідження – розробка соціальних проектів та узгодження з місцевою владою щодо їх спільної партнерської реалізації. Із 76 студентів 34 студенти проявили ініціативу

⁹⁴ Реформа інтернатних закладів (деінституціалізація). URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=40310 (дата звернення: 07.09.2020).

добровільної участі на волонтерських засадах у період літніх канікул здійснювати реалізацію розробленого студентами за керівництвом авторки даної роботи проекту «Діти нашого двору».

Проект «Діти нашого двору». Проект «Діти нашого двору» є компонентом комплексної діяльнісно-корекційної освітньої системи авторського проекту «Демократична освіта». Наводимо зміст проекту «Діти нашого двору». Мета проекту: – організація змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання та попередження бездоглядності підлітків.

Завдання проекту: *Корекційні:* – спрямування дозвільної енергії підлітків без догляду батьків у конструктивне русло; – формування у дітей навичок безпечної поведінки; – попередження правопорушень і жорстокого поводження підлітків; – попередження правопорушень і жорстокого поводження дорослих з дітьми; – виховання громадянської і патріотичної відповідальності; – попередження шкідливих звичок у дітей; – формування мотивацій здорового способу життя
Діагностичні: виявлення та попередження ризикованих та протиправних моделей поведінки у сім'ях підлітків (інформування та сприяння соціальному консультуванню підлітків та членів їх сімей у разі потреби).

Четвертий етап – реалізація інноваційних проектів та оцінка їх ефективності, термін: літні канікули між навчальними роками: 2015–2016, 2016–2017, 2017–2018 і 2018–2019 рр. Соціальна користь проекту: Через *волонтерську інноваційну практику* студентів-соціальних працівників МНУ ім. В. О. Сухомлинського з організації конструктивного дозвілля підлітків у дворах за місцем проживання *сприяння* процесам соціалізації і зменшенню бездоглядності підлітків та *зниженню ризикованої поведінкової моделі* в їх сім'ях, що буде сприяти зменшенню числа дітей у інтернатних закладах.

Аудиторія, до якої апелює проект: Студенти-соціальні працівники МНУ ім. В. О. Сухомлинського, підлітки за місцем проживання. Концепція проекту «Організація студентською молоддю змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання» Враховуючи майнове розшарування в суспільстві та морально-ціннісні полярності громадян, проектом передбачені корекційні та діагностичні програми, організовані студентами

спеціальності «Соціальна робота» з підлітками та їх батьками з метою попередження бездоглядності дітей та потрапляння їх до інтернатних закладів.

Студенти – соціальні працівники в межах набуття практичних навичок з попереднього вивчення навчальних курсів «Практикум соціальної роботи», «Соціальна психологія», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальна педагогіка» апробують теоретичні знання в організації управління гіперактивною діяльністю підлітків, спрямовуючи її у конструктивне русло. Таким чином, студенти виявляли і сприяли тим дітям, які потребували соціальної допомоги, попереджали прояви щодо них насильства чи потребували притулку, співпрацюючи з владою – представниками державних служб соціального захисту населення.

Оскільки студенти за віком є ближчі до підлітків, вони змогли стати наставниками, старшими товаришами дітям підліткового віку, разом були учасниками рухливих ігор, спортивних змагань, мініконцертів, імпровізованого лялькового театру, патріотичних заходів «Україна і ми». Також просто допомагали порадами, організували зустрічі зі спеціалістами з прав людини, патріотичного виховання, профілактики наркоманії, СНІДу, статевого виховання, правил дорожнього руху тощо.

Разом з тим, студенти отримали змогу набути авторитет і прихильність дітей, змогли відчутти особисту значимість і соціальну реалізацію та набути відповідних компетенцій: здатність застосовувати професійні знання у практичних ситуаціях соціально-педагогічної діяльності, до самоосвіти, постійного підвищення кваліфікації, здатність спілкуватися, наявність навичок для налагоджування взаєморозуміння різних спеціалістів та їхнього ефективного співробітництва, комунікативної взаємодії, володіння культурою міжособистісного спілкування;

- здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології в процесі навчання та під час збору, обробки та аналізу інформації з різних джерел, знаходження творчих шляхів вирішення проблем; здатність виявляти, ставити та професійно вирішувати проблеми дітей, молоді, дорослих шляхом їхнього залучення до спеціально-організованої соціально-педагогічної діяльності; здатність дотримуватися вимог дисципліни, планувати та управляти часом;

- здатність структурувати та розподіляти види професійної діяльності, координувати роботу з різними соціальними інститутами та представниками споріднених професій, приймати обґрунтовані управлінські рішення та спроможність забезпечувати їх законність; здатність використовувати професійно-профільовані знання у професійній діяльності відповідно до стандартів якості, а також володіти засобами їх впровадження; здатність усвідомлювати межі своєї компетентності та дотримуватися етичних норм і обов'язків соціального працівника, етичних принципів і стандартів соціально-педагогічної роботи, дбати про вдосконалення професійної майстерності;
- здатність враховувати психологічні особливості професійно-педагогічної та навчальної діяльності суб'єктів освітнього процесу у закладах вищої освіти; здатність створювати ефективні технології навчання фахових дисциплін соціальної роботи у закладах вищої освіти відповідно до сучасних вимог та особливостей розвитку суспільства; здатність визначати зміст та завдання підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, розробляти дидактичні матеріали для викладання і контролю знань студентів; здатність до генерування нових ідей та прийняття інноваційних рішень для ефективної професійно-педагогічної діяльності.

У студентів-волонтерів проявилися цінності праці, мотивації до праці через активну громадську/волонтерську діяльність – одна із форм швидкого реагування на зростаюче безробіття і недостатність навичок праці серед молоді.

Результативність проекту *Результативність проекту* визначилася малозатратністю матеріальних ресурсів, підвищенням рівня громадянської свідомої активності (громадянськості) 34-х студентів-волонтерів, попередженням ризикованої поведінки підлітків та членів їх сімей (загальна чисельність – 432 підлітка і 706 членів їх родини), тенденцією до зниження кількості бездоглядних дітей, підвищенням безпечного соціального середовища та партнерською співпрацею ВУЗу з владою та місцевою громадою.

Проект затверджено Координаційною радою з питань сім'ї, дітей та молоді Миколаївської ОДА 16.05.2015 року.

Реалізація проекту здійснювалась протягом останніх чотирьох років у весняно-літній період на території міста Миколаєва вибірково у дворах багатонаселених мікрорайонів Інгульського, Заводського, Корабельного та Центрального районів.

Наводимо вибірково зміст звітів студентів за результатами проведеної практики волонтерської діяльності у межах проекту «Діти нашого двору»: приклади аналізу графіті нао об'єктах міста. На одному із фото – реклама телеграфканалу продажу наркотиків (вул. Південна та вул. Миру).

Вона розповсюджена у всіх районах міста і поновлюється після замалювання. Здебільшого зустрічається у багатолюдних місцях та районах проживання менш заможної частини мешканців міста. Справляє враження, що пропаганда наркотиків має значні кошти для фінансування реклами і має значну кількість узалежнених від наркотиків людей, які витрачають усі кошти на придбання цієї отрути. Дії влади по виявленню і знешкодженню наркаторговців виразно недосконалі і неефективні.

Потенційна шкода для підліткового віку цієї реклами ґрунтується на природній допитливості дитячої зацікавленості і високого ризику для підлітка стати жертвою. Тому програму волонтерської діяльності з попередження наркоманії серед підлітків слід готувати особливо виважено. На іншому фото – напис «BRUD» – назви агресивної групи з нецензурними піснями. Автор цього напису, напевно, переживає складний період свого життя і у такий спосіб намагається висловити свої почуття. Виявити та допомогти таким авторам написів вчасно не потрапити до числа груп ризику – одне із важливих завдань учасників проекту.

Звіти щодо спілкування з дітьми. Звіти щодо спілкування з дітьми: «діти визначають, що їх батьки переважно зайняті або на роботі або своїми справами і спілкуються з ними приблизно півгодини на добу. За словами однієї з дівчаток, Юля, 8 років: «Мама або свариться або купує морозиво. Коли влітку хотілось би поїхати разом з батьками відпочивати, то це неможливо, бо не вистачає грошей на це і ми не ображаємось, бо розуміємо батьків», діти підліткового віку не знають, чим себе зайняти – тому починають, у кращому випадку – займатись фізичними вправами, футболом, у гіршому – починають пиячити, курити,

влаштовувати бійки, організовуються в маленькі угруповання і займаються крадіжками у людних місцях (діти з бідних сімей окрема проблема із рівнем світогляду звичайних миколаївських дітей – діти не можуть згадати віршика, але з легкістю виконати щось із шансону, поп-музики і т.п. Це свідчить, головним чином, про естетичні прихильності їх батьків; слід відзначити, що діти легко йшли на контакт, хоча й деякі з них розвертались і йшли, відмовляючись грати у «дитячі ігри», деякі діти навіть у малюнку не можуть висловити своє ставлення до України, можливо через сором'язливість, а можливо через відсутність цього ставлення; малюнки дівчат здебільшого наповнені кольорами і барвами і превалює тема дружби та радості, натомість малюнки хлопців зазвичай не мають широкого спектру кольорів, і головна тематика це захист, мури, кораблі; приємно вразило те, як працювали дві дівчинки сестрички, одна зовсім маленька, а друга – старша і як вони разом малювали; також більшість отримало знання про Україну не вдома, а в дитячому садочку чи школі, вдома ці питання не піднімаються; діти почали активно дивитись новини, у пріоритеті сучасних дітей телепрограма «АБЗАЦ!»; новини, в більшості, дивляться дівчата, а не хлопці; рівень політичної соціалізації миколаївських дітей знаходиться на достатньому рівні – це можна пояснити рівнем політизованості українського суспільства загалом; діти загалом патріотично налаштовані, що не дивно для сучасної популярності «патріотизму»; діти не є консолідованими, і грають, керуючись прийнятим стереотипом «дівчата з дівчатами, хлопчата з хлопчатами». Така тенденція є радянським пережитком, якого слід позбуватись; для дітей, які взяли участь у проекті, характерна відсутність лідера чи авторитета, на який би вони орієнтувались; для більшості дітей пріоритетними є матеріальні цінності».

Успішність діяльнісного механізму формування громадянськості у студентів-волонтерів можна визначити фрагментом звіту одного із студентів: «Програму «Діти нашого двору» варто застосовувати не лише у Миколаєві, але й в області, адже двори і діти всюди наші!».

Корисністю проекту «Діти нашого двору» є також і участь в реалізації державних ініціатив у межах соціальної політики – проведення реформи інтернатних закладів для дітей в Україні

згідно прийнятої 09.08.2017 року Національної стратегії реформування інституційного догляду і виховання дітей в Україні на 2017–2026 роки, виконання якої розраховане протягом трьох етапів⁹⁵.

Суттєвим змістом Стратегії буде визначення програми, в якій буде відображено оцінку потреб кожної дитини та її сім'ї, з'ясовано причини потрапляння дитини до інституції та виявлено, що потрібно зробити, аби дитина росла з рідними, в іншій сім'ї, або ж в умовах, максимально наближених до сімейних. Після цієї оцінки стане зрозуміло, які послуги потрібно ще створити і розвинути в громаді, щоб діти не потрапляли в інституції.

Отже, інноваційні практики останніх чотирьох років студентського волонтерства є прикладом партнерської співпраці волонтерів з владою у сфері забезпечення прав дітей та попередження бездоглядності підлітків. При тому не менш важливим є набуття досвіду студентами та визначення вирішальної ролі діяльнісного механізму формування громадянськості студентів-волонтерів залученням їх до вирішення загальнонаціональних проблем.

За результатами участі у реалізації проекту з попередження бездоглядності підлітків команда студентського волонтерства проявила себе агентами становлення інституту демократичної громадянськості в Україні та підтвердила ефективність комплексної діялісно-корекційної освітньої системи авторського проекту «Демократична освіта» для сприяння його громадсько – компетентнісним практикам. Також визначила одну з основних функцій, яка лежить саме у площині політичної взаємодії держави і суспільства.

Відомо, що однією з головних проблем взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади в Україні є питання дефіциту довіри. Сьогодні волонтери – соціальна група з найвищим рейтингом довіри населення. Це визначає її високу роль і значення у питанні політичного визнання, довіри і надійності. Підтвердженням тому є готовність влади до юридичного закріплення волонтерам статусу громадських радників у своїх громадах.

---

⁹⁵ Національна стратегія реформування інституційного догляду і виховання дітей в Україні на 2017-2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80> (дата звернення: 07.10.2020).

Висновки.

Аналіз громадянської активності студентства, залученого до активної волонтерської діяльності, дозволяє зробити наступні висновки:

- студентське волонтерство є одним з компонентів інституту демократичної громадянськості, оскільки, згідно інституційного підходу, має всі ознаки функціонального інституту – базується на принципах цілісності, органічної солідарності, поєднанні об'єктивного і суб'єктивного і включає в свою структуру волонтерські спільноти різних організаційних форм, волонтерські практики як соціальну взаємодію з метою досягнення конструктивного результату;
- за результатами участі у реалізації проекту з попередження бездоглядності підлітків команда студентського волонтерства проявила себе агентами, динамічними чинниками становлення інституту демократичної громадянськості в Україні;
- за результатами участі у реалізації проекту з попередження бездоглядності підлітків команда студентського волонтерства підтвердила ефективність комплексної діяльно-корекційної освітньої системи авторського проекту «Демократична освіта» для сприяння його громадсько – компетентнісним практикам;
- залучення до волонтерської діяльності студентів є потужним стимулом для формування в молодому поколінні майбутніх громадян активної і відповідальної продержавницької позиції;
- інноваційні практики останніх чотирьох років студентського волонтерства є прикладом партнерської співпраці волонтерів з владою у сфері забезпечення прав дітей та попередження бездоглядності підлітків;
- важливим є набуття досвіду студентами у вирішенні соціальних проблем;
- за результатами участі у реалізації проекту з попередження бездоглядності підлітків команда студентського волонтерства визначила одну з основних функцій, яка лежить саме у площині політичної взаємодії держави і суспільства – високу роль і значення у питанні політичного визнання, довіри і надійності.

У якості рекомендацій пропонуємо поширювати подальшу партнерську співпрацю інституцій демократичної громадянськості з владою у вирішенні загальнонаціональних проблем та національного розвитку, залучаючи молоду генерацію українських патріотів. Особливим інноваційним компонентом є креативні пропозиції студентів волонтерів у частині спілкування з підлітками у соціальних мережах, враховуючи режим соціальної ізоляції під час пандемії COVID-19.

1.5 Громадянська активність студентської молоді у прискоренні розвитку громадянського суспільства: усвідомлення та дія

Наталя Малиновська

Постановка проблеми у загальному вигляді. Декларація переваг громадянського суспільства відбувається на різних рівнях та різними засобами. Але щодо розвитку громадянського суспільства в Україні з боку молодих громадян, то більше негативних або стриманих оцінок, ніж позитивних. Намагання змінити щось частково, а щось залишити у старому вигляді, призводить до втрати у молоді віри та сподівань на краще. Емоційний настрій визначається, як «куди втекти?». З іншого боку, сподіватись, що хтось має для тебе змінити світ, також є хибним, споживацьким і досить руйнівним, як для себе, так і для суспільства. Брак довіри між людьми заважає тому, щоб спільно вирішувати проблеми, які кожен окремий громадянин не здатний вирішити самостійно. Існує думка, що справді радикальні зміни можливі на рівні моралі та суспільних норм поведінки. А для цього варто перевизначити проблему і подивитись більш реально, що можна зробити і яким чином консолідувати розрізнені групи суспільства, перенести теоретичні розробки у практичну площину. Спробуємо розглянути громадянську активність студентської молоді як інструмент прискорення розвитку громадянського суспільства через усвідомлення його переваг та готовності до реальних дій.